

SCH
ERTS
GLA
ZEN

Voor
Frides Laméris en Trudy Laméris-Essers
Louise en Victor Barreda

Deze publicatie verschijnt op 1 april, tijdens de opening van
Glas als ijsbreker
Kanonnen, blauwe ballen, fontein en fabeldieren
1 april - 1 november 2022

© 2022 Kitty Laméris en Marc Barreda, Michel Hulst, Dedo van Kerksenbrock-Krosigk,
Anna Laméris en Reino Liefkes, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2022 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

Vertaling uit het engels: Susan Ridder
Inleiding, Praktische archeologie van Marc Barreda
'Oog in oog met een hert' van Dedo van Kerksenbrock-Krosigk,
'De glazen onder de loep: hertenglazen' van Marc Barreda
'Slow drinking' van Reino Liefkes

Ontwerp omslag & binnenwerk: Eva Kohnstamm, Amsterdam

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462498266
NUR 640

SOCHI

VERNUFTIG DRINKVERMAAK

ERTS

KITTY LAMÉRIS EN MARC BARREDA

GLA

MET BIJDAGEN VAN
MICHEL HULST, DEDO VON KERSSENBROCK-KROSIGK, ANNA LAMÉRIS EN REINO LIEFKES

ZEN

WALBURGERS

VOORWOORD		6
	Glas als ijsbreker Geertje Jacobs	6
	Schijnwerelden van glas Herman Pleij	7
INLEIDING		8
	Gefopt!	10
	Productiecentra	17
	Praktische archeologie: technieken en nomenclatuur Marc Barreda	30
	Glasblazersgereedschap	35
	Glasonderdelen en versieringen	37
	Glasblaastechnieken	42
1.	DRINKUYTS	50
	Drinkhoorns	53
	Hoorns van filigranaglas	66
	Stortebekers	70
	Glazen in de vorm van vrouwen	86
	'Duc d'Alfs uitluiding' en andere tafelbellen	92
	Kanonnen	102
2.	PUZZELS	114
	Oog in oog met een hert Dedo Von Kerssenbrock-Krosigk	116
	De glazen onder de loep	
	Hertenglazen Marc Barreda	134
	Tafelfonteinen Kitty Laméris	146
	Slow drinking: een vergeten soort proefglas voor wijn Reino Liefkes	154

3.	SIMULACRA	170
	‘Een glazen tonneken’	172
	Laarzen	176
	Pistolen	186
	Zoömorfe glazen	190
	Dieren van filigranaglas	192
	Vogels	198
	‘Glazen perden’	200
	Schnapshüde	202
	Antromorfe glazen	206
	Fallussen van glas	210
4.	PASGLAZEN	220
	Maatglas en spel Anna Laméris	222
5.	KLINKENDE GLAZEN	240
	Kuttrolfs	242
	‘Gloglo’s’	252
	Rinkelbekers	268
6.	TROMPE L’OEIL	282
	Glazen met eivormige bal in de kelk	284
	Bedriegertjes	294
	Half vol of half leeg	298
	Een roemer als een limoenschil Anna Laméris en Michel Hulst	302
	Fopglazen met gaatjes Anna Laméris	304
	NOTEN	308
	GERAADPLEEGDE LITERATUUR	318
	VERANTWOORDING ILLUSTRATIES	324
	DANKWOORD	326

GLAS ALS IJSBREKER

GEERTJE JACOBS
DIRECTEUR NATIONAAL GLASMUSEUM

De samenwerking tussen het Nationaal Glasmuseum, Marc Barreda en Kitty Laméris begon met een uitdaging. Marc werkte in de glasblazerij van het Nationaal Glasmuseum in Leerdam om onderzoek te doen naar historisch glas. Marc gebruikt namelijk zijn vakmanschap als onderzoeksmethode. Hij verkrijgt inzicht in de productie en het gebruik van historisch glas door het te reproduceren. Op een dag liet Jeroen Kuiper, glasslijper in de glasblazerij, Marc een advertentie van kunsthandel Frides Laméris zien met hierin een foto van een asymmetrisch hoog glas met aaneengeschaalde holle bollen. Hij vroeg Marc of het niet interessant zou zijn om dit object na te maken.

Via deze advertentie kwam Marc in contact met een andere expert op het gebied van historisch glas: Kitty Laméris. Een schot in de roos. Want dankzij Marc kon Kitty eindelijk de glazen gebruiken die ze zo vaak in haar handen heeft. En dankzij Kitty kwam Marc meer en meer te weten over de achtergrond van historisch glas en kon hij originele exemplaren uit de zestiende en de zeventiende eeuw van dichtbij zien en voelen.

Kitty en Marc delen niet alleen een enorme liefde voor de schertsglazen. Ze hebben nog iets belangrijks gemeen: ze geven niet op. De weg naar deze publicatie en een bijbehorende tentoonstelling was niet zonder hindernissen. Ik kan niet vaak genoeg benadrukken hoe ongelooflijk belangrijk het is dat mensen als Kitty en Marc de tijd krijgen voor hun specialistische onderzoek. Dat duurt al snel 10 tot 15 jaar. Dankzij hun gedeelde enthousiasme voor dit onderwerp én hun doorzettingsvermogen ligt er nu een prachtige publicatie en is van 1 april tot 1 november 2022 de tentoonstelling Glas als Ijsbreker - kanonnen, blauwe ballen, fontein en fabeldieren te zien in Leerdam. Nog niet eerder verscheen er een dergelijke uitgebreide publicatie over schertsglazen en dit is ook de eerste grote tentoonstelling over dit onderwerp.

Ik ben trots en dankbaar dat beide gastconservatoren samen wilden werken met het Nationaal Glasmuseum. Met ontzettend veel plezier hebben wij aan dit project gewerkt, onder andere omdat het onderwerp verrassend actueel is. De getoonde glazen werden van Antwerpen tot Venetië vervaardigd en ingezet om aan tafel het ijs te breken. Het doel was om de gebruiker te laten schrikken, in verlegenheid te brengen en ze te verrassen. En eeuwen later hebben ze nog steeds dit effect.

Het Nationaal Glasmuseum is een museum mét een werkplaats. Jaarlijks komen er vele kunstenaars en ontwerpers naar Leerdam om kennis te maken met de geschiedenis van glas en de techniek van het glasblazen. Het zwaartepunt van de collectie ligt in de 20e eeuw. Dankzij projecten als Glas als Ijsbreker kunnen wij het publiek ook kennis laten maken met het belang van historisch onderzoek naar glas.

De aanwezigheid van de glasblazerij stelt ons in de gelegenheid om de traditie van de schertsglazen voort te zetten. Wij hebben verschillende ontwerpers uitgenodigd om in onze glasblazerij, samen met Marc, nieuwe glazen te ontwikkelen. Jólán van der Wiel, Wieki Somers, Bas Kusters en Shaakira Jassat gingen aan de slag met deze opdracht. Hun hedendaagse glazen zijn samen met de historische glazen te zien (en te proberen) in het Nationaal Glasmuseum.

Een tentoonstelling en publicatie als deze kan slechts tot stand komen met genereuze steun van externe partijen. Ik wil alle betrokken musea, archieven, de uitgeverij en de vele particuliere bruikleengevers dan ook van harte bedanken voor hun medewerking.

Met dankbaarheid vermeld ik ook onze belangrijkste subsidiegevers voor hun structurele financiële én morele steun: OCW en de gemeente Vijfheerenlanden. Daarnaast hebben de volgende fondsen ook een genereuze bijdrage geleverd voor de tentoonstelling en de publicatie: Het Mondriaan Fonds, Fonds 21, Dioraphte, Fentener van Vlissingen Fonds, Hendrik MullerFonds, J.E. Jurriaanse Stichting en het Prins Bernhard Cultuurfonds.

Als laatste bedank ik alle medewerkers, oud- medewerkers en vrijwilligers van het Nationaal Glasmuseum. Er is door iedereen, in verschillende fases, hard gewerkt om van dit project een succes te maken.

SCHIJNWERELDEN VAN GLAS

HERMAN PLEIJ
EMERITUS HOOGLERAAR MIDDELEEUWSE LETTERKUNDE AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

W ordt het moderne drinkglas beheerst door gedachten aan efficiëntie en esthetiek, dan sprak het versierde glaswerk van weleer eerder een ruimere taal. Het stond in dienst van saamhorigheid, bezwering van angsten en ridiculisering, dat alles nog eens gehuld in luidruchtig vermaak. Dat gold in het bijzonder voor de fopglazen, die vanaf de late middeleeuwen in een verrassende vormenrijkdom vervaardigd werden. Ook voor nu stralen ze nog een aanstekelijke schoonheid uit, gebed in een ongekend vakmanschap dat destijds de grondtoon vormde van *ars*: kunstvaardigheid, techniek en wetenschap ineen.

Versierd glaswerk zijn we vanaf de romantiek gaan zien als toegepaste kunst. Daardoor kregen de objecten in artistiek opzicht een tweederangs karakter, weinig aantrekkelijk voor de beschouwing van grote kunst en meer geschikt als een folkloristisch venster op ongeremd leven van toen. Ware kunst hoorde van tijdenloze schoonheid te getuigen. En het zou de taak van de wetenschap zijn om de moeilijk te vatten besmettingen door de tijd ervan af te krabben. Alleen zo zou een kunstwerk uit het verleden genietbaar kunnen blijven. Daarvoor kwamen de fopglazen niet of nauwelijks in aanmerking. En ten gevolge daarvan is een bijzonder rijke bron voor de kunstgeschiedenis en het sociale leven van toen vrijwel ongebruikt gebleven.

Bovendien werd het gebrek aan belangstelling nog bevorderd door de evidente grappenmakerij in al die glazen. Daarbij kwam een humor van pas die in onze tijd nog maar sporadisch werkt. Kletsnat geraken door een verkeerde drinkopening te gebruiken of tijdens het naar binnenklokken op onderbuikgeluiden getraakteerd te worden hebben wij allang naar de kinderkamer verbannen of naar een beschonken avond in het buurtcafé. Vrijmoedig stoeien met de associaties rond seks en stront in vrolijk glaswerk voor groepsvermaak is ons in hoge mate vreemd geworden – zeker op strontfolklore rust nu een krachtig taboe in de wereld van de volwassenen.

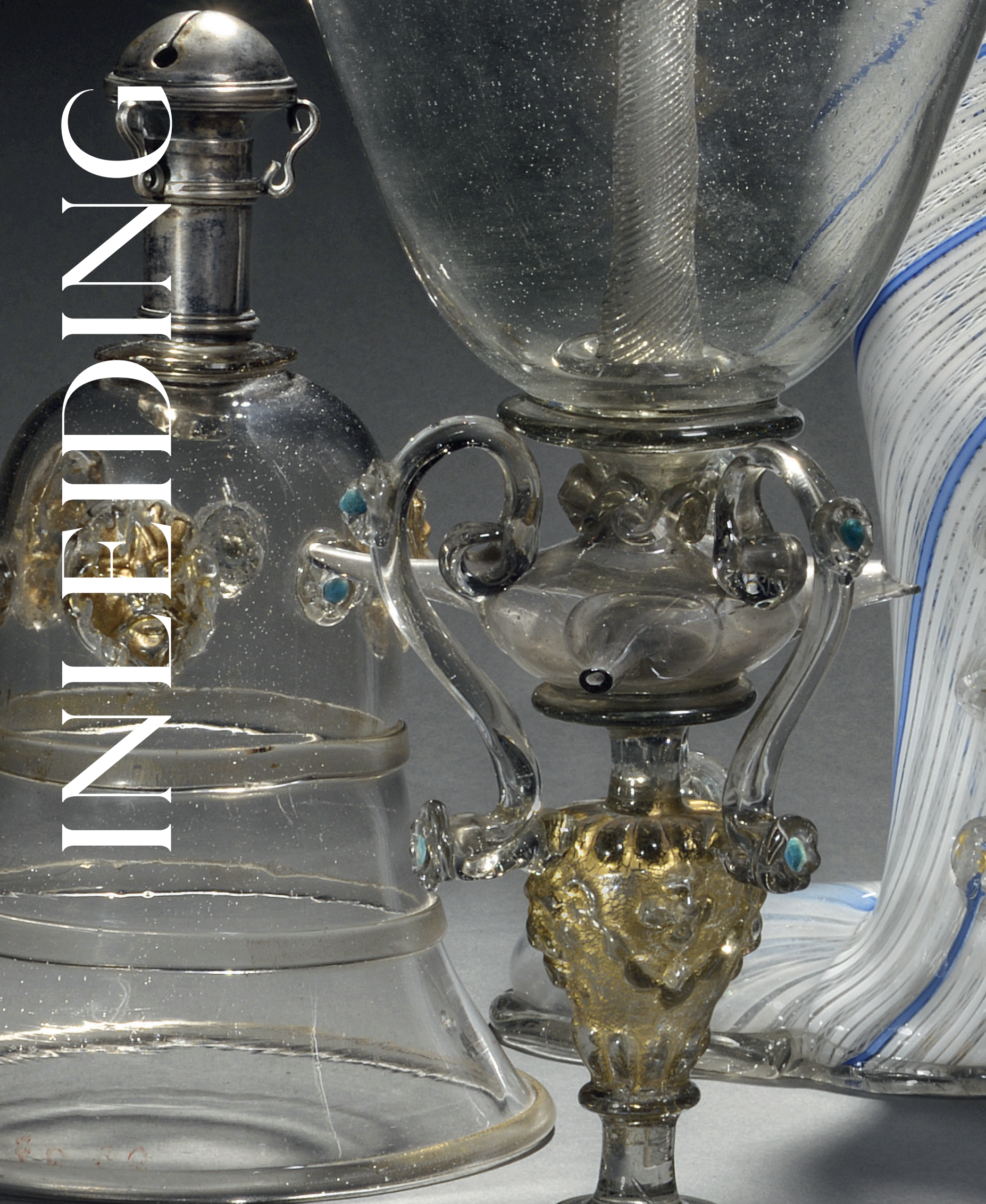
Maar de gedachten dat we hier te maken zouden hebben met laagbijdegronds volksvermaak worden al meteen weersproken door de weergalozes artisticeit achter deze fopglazen. Het waren de elites aan de adellijke hoven en de welgestelde burgers in de steden die een dergelijk instrumentarium nodig hadden om hun onderlinge banden te verstevigen, zichzelf te profileren en zich af te zetten tegen de massa. En let wel, ook de woest drinkende en brassende schutters in de steden lieten met zo'n glas in de hand weten te willen aansluiten bij de stedelijke aristocratieën. Gezamenlijk bezwoeren men collectieve angsten voor de wereld van het kwaad die beheerst werd door duivels en demonen. Deze ging men te lijf met hun eigen wapens van seks en stront waarmee ze de kwetsbare mens zinneloos probeerden te maken. Nu konden ze zelf geridiculiseerd worden, vernederd en verdreven. Seks en stront werden gevierd, nog heftiger dan de duivel ooit zou kunnen verzinnen.

Ook binnen de eigen kring kon men zich met dit humorvolle gereedschap bevrijden van opgebouwde spanningen en ander ongenoegen. Daarna mocht de lucht geklaard heten en stonden alle deuren weer open voor de hervatting van de gewenste relaties. Met bedrieglijk eten was dat ook mogelijk. De Bourgondische hofbanketten presenteerden onder de gerechten eveneens fopeten in de vorm van quasi-eetbare geslachtsdelen van deeg. Daar pasten goed de fopglazen bij van opgeblazen fallussen om proestend van het lachen aan de mond te zetten.

Zulk geschater met z'n allen had ook nog een gewichtige betekenis van medische aard, die tot ver na de middeleeuwen bleef gelden. Lachen was de aangewezen remedie tegen melancholie, toen gezien als gevolg van een door de duivel bewerkstelligde overdosis aan zwarte gal. Daarmee raakte het natuurlijke evenwicht tussen de lichaamsvochten verstoord, wat tot mismoedigheid leidde en ten slotte zelfs suicide in de hand werkte. Een stoot sanguiniteit (rood bloed) kon de zwartgalligheid weer neutraliseren - en die kwam tot stand door zo hard mogelijk in lachen uit te barsten. Ook daarvoor waren de fopglazen zeer geschikt.

Een bijzondere verrassing biedt deze publicatie door de toepassing van het herscheppen van deze glazen om meer inzicht te krijgen in de werking van de aangebrachte fopmechanieken. Glasblazer en kunstenaar Marc Barrera slaagde erin om de ingenieuze constructies van menig glas opnieuw bloot te leggen door weer zo'n glas te maken. Dat wekt niet alleen bewondering voor zijn vakmanschap maar overtuigt ook als noodzakelijk gereedschap voor een afdoende bewijsvoering: inzicht verkrijgen door alles over te doen. Al met al biedt dit boek een ongekende schat aan informatie over deze wonderbaarlijke gebruiksvoorwerpen van glas. Die kunnen nu ten volle bewonderd worden en begrepen. Maar bovenal leren deze weinig gekende gebruiksvoorwerpen hoe onze voorouders hun geest reinigden en verhieven door elkaar onder bulderend gelach onderuit te halen met een fopglas in de hand.

KNILLING

In verschillende studentenverenigingen drink je bier uit een glazen laars. Die laars wordt doorgegeven en je neemt om de beurt een slok. Ben je niet ingewijd in dit ritueel en houd je de laars verkeerd vast, dan gutst het bier als je pech hebt over je heen.

Dit gebruik gaat rechtstreeks terug op drinkgewoontes uit de zestiende en zeventiende eeuw, waar het gezamenlijk proosten en drinken uit een pronk- of gelegenhedsglas gebruikelijk was. Dat kon je uit een gewoon glas doen, maar je kon de feestelijkheid ook vergroten met fop- of scherts-glazen. Dit zijn glazen die de drinker verrassen, wat op allerlei manieren kan. Bij sommige glazen krijg je dus, als ongeoefende gebruiker, een plens drank over je heen. Andere glazen zijn zo ingenieus gemaakt dat je ze moet bestuderen voordat je überhaupt begrijpt hoe je eruit kunt drinken. En dan zijn er glazen met een bijzondere vorm: ze verbeelden een mens, een fabeldier, een hoorn of zelfs een pistool. Met sommige schertsglazen kunnen drankspelletjes worden gespeeld. Weer andere glazen maken (soms vreemde) geluiden, of zijn voorzien van geheime gaatjes om de niet-ingewijde mededrinker voor de gek te houden. Over deze fopglazen en de cultuur eromheen gaat dit boek.

Drank verbreedert; van drank word je vrolijker, lossier en socialer. Maar met een fopglas heb je de drank eigenlijk niet meer nodig. Met zo'n glas op tafel maak je onmiddellijk contact met je tafelenoten. Deze glazen bieden stuk voor stuk stof tot gesprek, en als je ze uiteindelijk durft te gebruiken, brengen lachwekkende geluiden, rare poses waartoe je gedwongen wordt en onverwachte natte pakken je nader tot elkaar en worden er vriendschappen gesloten, sommige voor het leven.

ZES SOORTEN SCHERTSGLAZEN

Deze publicatie is ingedeeld in zes hoofdstukken, naar de zes verschillende soorten schertsglazen (afb. 1). Daarbinnen zijn de typen fopglazen weer onderverdeeld in subgroepen. Het eerste hoofdstuk gaat over de 'drinkuyts', glazen die alleen op hun kop kunnen staan, waardoor ze, als ze eenmaal gevuld zijn, niet meer kunnen worden neergezet voordat ze zijn leeggedronken. Dit leidde tot verschillende spelletjes, waarbij voor sommige glazen speciale monteringen werden gemaakt, zoals belletjes (afb. 1, links), molentjes of andere ornamenten.

afb. 1) Zes schertsglazen, waarvan elk glas een groep vertegenwoordigt:
I. Drinkuyts, II. Puzzels, III. Simulacra, IV. Pasglazen, V. Klinkende glazen, VI. Trompe l'oeils

Hoofdstuk 2, 'Puzzels', besteedt aandacht aan glazen met ingewikkelde systemen, waarbij de drinker moet zien uit te vinden hoe hij uit het glas kan drinken.

In hoofdstuk 3 spelen glazen in de vorm van dieren, mensen en voorwerpen de hoofdrol, geschaard onder de naam 'simulacra'.

Daarna wordt, in het vierde hoofdstuk, ingegaan op het 'pasglas', dat gebruikt werd bij het bekendste drankspel uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw.

Hoofdstuk 5, 'Klinkende glazen', is gewijd aan glazen die geluid maken. Dat kan veroorzaakt worden door de vorm van het glas, waardoor een klokkend geluid ontstaat bij het drinken, of door middel van ringetjes aan de buitenkant van het glas.

Tot slot laten we in hoofdstuk 6 glazen zien onder de noemer 'Trompe-l'oeils': glazen die je door gezichtsbedrog op het verkeerde been kunnen zetten.

Sommige glazen kunnen worden geschaard onder verschillende noemers. Een glas in de vorm van een kanon bijvoorbeeld, is gerubriceerd onder de 'drinkuyts' (hoofdstuk 1), omdat het glas als het eenmaal volgeschonken is moet worden leeggedronken, voordat het weer kan worden neergezet. Maar het is ook een glas in de vorm van een voorwerp, dus een 'simulacrum' (hoofdstuk 3).

DE ZINTUIGEN

Wijn wordt beoordeeld met alle vijf zintuigen: smaak, geur, tast, gezicht en gehoor (afb. 2). Zodra we een fles opentrekken, voorspelt de geur van de wijn al de smaak. Ruiken aan de kurk verradt of de wijn naar kurk zal smaken, nog voordat je hem hebt geproefd. De belofte van een goede wijn zoeken we in het geluid van het inschenken en in de kleur als we de wijn ingeschonken hebben. Wanneer de drank vervolgens wordt rond gewalst in het glas komt de geur los. Maar ook het gevoel van de wijn in de mond is belangrijk, bijvoorbeeld of deze wrang is of bubbeltjes heeft. In de zeventiende eeuw was de manier van beoordelen niet anders.¹ Bij fopglazen wordt hierop ingespeeld en komen de zintuigen in extreme mate aan bod.

Wijndrinkers hadden het trouwens vanaf de zestiende eeuw hoe dan ook beter dan daarvoor. Al eeuwenlang had men er namelijk naar gestreefd om kleurloos glas te maken.

In Venetië, op het eiland Murano, werd aan het einde van de vijftiende eeuw een type glas ontwikkeld dat de kleurloosheid van het felbegeerde bergkristal benaderde: *cristallo*. Eindelijk konden men door het glas heen de kleur van de wijn goed zien.

Het zicht is bij de fopglazen een van de belangrijkste zintuigen die wordt gestreeld, al was het maar om hun schoonheid. Simulacra-glazen zijn speciaal voor het oog ontworpen. Er zijn zelfs glazen die het oog willen bedriegen en op slinkse manier de gebruiker ervan willen overtuigen dat het glas vol is, terwijl het dat niet is, of je het idee geven dat het veilig is eruit te drinken, terwijl dit je op een nat pak komt te staan zodra je het aan je mond zet. Krijg je die koude plens wijn over je heen, dan is het zintuig van de tast ook meteen aangesproken.

Dan zijn er nog de glazen die in Engeland de toepasselijke naam 'trickglasses' hebben. Door een ingewikkelde constructie in de kelk lijkt het onmogelijk eruit te drinken. Als het dan uiteindelijk toch lukt, en de wijn bijvoorbeeld dansend als het water uit een fontein uit het glas spuit, is het resultaat oogstrelend.

De reuk komt aan bod bij alle glazen, maar vooral bij schertsglazen die het gehoor aanspreken. Dit zijn glazen die bij het uitschenken een klokkend geluid maken. Het aroma van de wijn komt door de toediening van extra zuurstof extra goed los.

afb. 2) De verbeelding van de 5 zintuigen, respectievelijk: proeven, ruiken, voelen, kijken en luisteren, Jerg Ratgeb, *Het Laatste avondmaal*, 1505-1510, 98,5 cm x 91,5 cm, Museum Boijmans van Beuningen Rotterdam, 2294 (OK)

GEFOPT!

Behalve met het bedienen van de zintuigen, hebben we bij fopglazen ook te maken met grappen, waardoor soms het glas zelf, maar in ieder geval het ijs breekt, zoals plenzen met wijn, het laten klinken van vieze geluiden of drinken onderuit de rok van een vrouw. Zijn dat geen voorbeelden van ongelofelijk flauwe en platte humor? Humor die je eerder op een herbergtafereeltje van Van Ostade verwacht dan op banketten op een zestiende-eeuws kasteel of in een fraai grachtenpand?

Niets is minder waar. De flauwe grappen en grollen die de fopglazen kenmerken, passen precies in de tijdgeest, vooral zelfs bij de hogere klassen. Drinken uit de voor- of achterkant van een dier, uit de onderkant van de rok van een vrouw of monnik, uit een glas dat zo ontworpen is dat de laatste slokken niet gedronken kunnen worden zonder scheetgeluiden teweeg te brengen, het past allemaal naadloos in de traditie die de historicus Herman Pleij in *De sneeuwpoppen van 1511* zo treffend 'strontfolklore' heeft genoemd.² Vanaf de vroege zestiende eeuw doken dit soort grappen overal op, als reactie op het beschavingsofensief van de stedelijke elites: de ontwikkeling van de eenmans-wc en de toenemende afkeur van het doen van ontlasting in het openbaar getuigen van veranderende gewoontes en etiquette. Doordat het taboe toenam, is het niet verrassend dat er een explosie aan flauwe grappen kwam. Niets is zo bevrijdend als samen lachen om een onderwerp waarover je de mond gesnoerd wordt, en al helemaal tijdens een gezellige avond met een glas op.

Voor de lagere klassen was het een vorm van verzet tegen de afkeurende blikken van de elite, en voor de hogere klassen was het een bevrijding van het beklemmende milieu waarin men zich bevond, waar de regels zwaarder telden en het ondermijnen ervan des te zoeter smaakte.³

Het fopglas staat dus voor feestvreugde, maar soms ook voor platte humor. Het fenomeen raakt daarbij aan meer universele thema's als saamhorigheid en *rites de passage* (drinkspelletjes, erbij horen). Het speelt met inclusiviteit en sociale uitsluiting (je weet het, of je weet het niet). Het raakt aan sociale ongemakkelijkheid en hygiëne (je valt door de mand en je morst), maar het speelt ook met obsceniteit (platte humor).

Meesterglasblazer en kunstenaar Marc Barreda was vanaf de eerste keer dat hij in Nederland kwam gefascineerd door het fenomeen fopglas. Om een idee te krijgen van hoe de glazen zijn gemaakt, en welke – soms inmiddels verloren gegane – technieken werden toegepast, besloot hij ze na te maken (afb. 3). Een prettige bijkomstigheid is dat het ons in staat stelt de fopglazen uit te proberen; de oorspronkelijke zestiende-, zeventiende- en achttiende-eeuwse glazen zijn hier meestal veel te zeldzaam en breekbaar voor. Tot nu toe was vrijwel alleen beschreven hoe men dácht dat de schertsglazen functioneerden. Door uit de nieuwe glazen te drinken, ontdekten we meer over hoe ze precies werkten. Het bleek dat, ondanks de voorkennis, een aantal glazen ons nog steeds konden foppen.

BRONNEN

Een enkele keer zijn er contemporaine teksten die ons iets over het gebruik van de glazen vertellen. In 1628 maakte Dirck Pietersz. Pers bijvoorbeeld een prachtige opsomming van een aantal schertsglazen in zijn *Bacchus Wonderwercken*, en wel in het hoofdstuk 'Vreemde grillen, gevonden om den mensch tot dronkenschap te brengen':

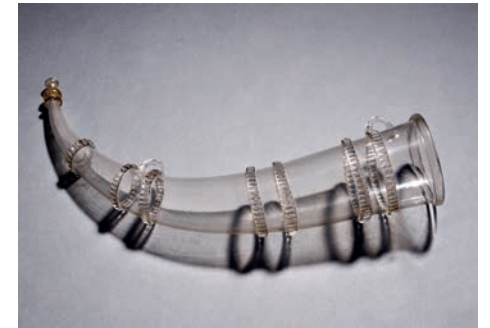
afb. 3) Marc Barreda, Leerdam 2021

afb. 4) Drinkuyt met molen, Nederlanden, 17de eeuw, h. 22,0 cm (I.SM.NL.1), Rijksmuseum Amsterdam, BK-10754-354

afb. 5) Glas met een dobbelsteen in de kelk en op de kelk een radgravure van de tekst 'VIVAT COMPAGNI', Bohemen, rond 1700, h. 16,7 cm, particuliere collectie Nederland, P 194

afb. 6) Glas in de vorm van een hoorn, de Nederlanden, waarschijnlijk Antwerpen, tweede helft 16de eeuw (I.H.NL.11), particuliere collectie Nederland CWP01802

Een Meulen (afb. 4) die men blaest, en niet versetten magh.
 Of daer men nae 't getal de uren weet te tellen,
 Of so de teerlinck (afb. 5) loopt, sijn na-gebuur te quellen,
 Het zy op acht of thien, of so de uren staen,
 So vele worter mee aen elck bescheyd gedaen.
 Of noch een ander vond, een beker om te hensen,
 Een horen (afb. 6) na de konst, dan moet men dan uyt-flenssen
 En suppen dat men steent, en puyl-ooght om den kop,
 en daer past dan terstont een barckemeyer op.
 Hier is een schuyt of schip (afb. 7), daer een Boerin (afb. 8) geladen,
 Hier moet de ballast uyt, of in den emmer baden,
 So lang de belle klinckt, so mach het aen de mond,
 Of anders moet de kroes noch eenmael totte grond (afb. 9).

afb. 7) Glas in de vorm van een nef, Venetië, 17de, begin 18de eeuw, h. 29,0 cm, particuliere collectie Nederland, P 761

afb. 8) Glas in de vorm van een vrouw, Antwerpen, eind 16de, begin 17de eeuw, h. 22,2 cm, particuliere collectie Nederland, P 686

afb. 9) Drinkuyt met bel, de Nederlanden, tweede helft 16de eeuw, h. 14,0 (I.SB.NL.4), particuliere collectie Nederland, CWP01855

Het bezit van een fopglas was maar weinigen gegeven. Deze glazen waren vaak zo ingewikkeld te maken, dat ze uitermate kostbaar waren. Drankspelletjes daarentegen werden overal gedaan. Elke samenkomst, of dit nu onder familie en vrienden was, in gilde- of verenigingsverband of om een ontvangst voor hoogwaardigheidsbekleders ging, kon daarvoor een aanleiding zijn. Daar had je overigens niet altijd fopglazen voor nodig. Omstreeks 1593 was de Britse ontdekkingsreiziger Fynes Moryson (1566-1630) getuige van een drankspel in een café in Friesland:

Na afloop van de maaltijd zette men zich in een kring rondom de haard en plaatste de kruiken bier, dat zij gewoon zijn warm te drinken, bij het vuur. Bracht nu een man een der vrouwen een dronk toe, dan reikte hij haar de beker en kuste haar, en dronk een vrouw de gezondheid van een der mannen, dan hield zij hem de beker toe en gaf hem een kus, zonder dat hij haar de wang hoefde toe te houden. En eerst nadat wij zo twee uren on-

der vrolijke kout hadden doorgebracht, begaven wij ons naar onze kamers. Dit gebruik is algemeen in Friesland. Soms gebeurt het wel dat mannen aan het twisten raken, omdat hun vrouwen of dochters bij het overgeven van de beker niet gekust worden alsof zij deze hoffelijkheid niet waard zijn of erger, men hen veracht als lui of smerig of van slechte naam. Het vreemdst van alles is wel dat dit gebruik onder grote vrolijkheid en gejuich plaatsheeft en toch vrij is van de minste verdenking van onkiesheid.⁴

De meeste teksten over fopglazen zijn van latere datum dan de glazen zelf. In de eerste helft van de achttiende eeuw schreven Kornelis Van Alkemade (1654-1737) en diens schoonzoon Pieter Van der Schelling (1691-1751) *Nederlands displechtigheden*, een geschiedenis van Nederlands eetgewoonten in drie delen, 'vertoonende de plegtige gebruiken aan den dis, in het houden van maaltijden, en het drinken der gezondheden, onder de oude Batavieren, en Vorsten, Graaven,

afb. 10) Gesina ter Borch, (...) *Men drinckt ook wel een glaesjen uit (...)*, folio 15 uit: Familie-Plakboek van Gesina ter Borch, met daar onder een gedicht van J. H. Roldanus, 1658, 24,3 x 36,0 cm, Rijksmuseum Amsterdam, BI-1887-1463-15

Edelen, en andere ingezetenen der Nederlanden weleer gebruikelijk, nevens den oorsprongk dezer Gewoontens; en der zelve overeenkomst met die van andere Volken.⁵ In dit boek krijgen ook drinkgewoontes veel aandacht. Met hun voeten nog in de zeventiende eeuw kenden Van Alkemade en Schelling vele hier besproken glazen en de bijbehorende gewoontes. Sommige ervan waren in de achttiende eeuw nog op dezelfde manier in zwang. Hoewel Van Alkemade niet de bedoeling had gewoontes 'die lang waren vergeten, en vergeten zouden blyven' op te rake-len, om ze niemand 'opnieuw of nog erger in 't hoofd te brengen', licht hij hierover toch even een tipje van de sluier:

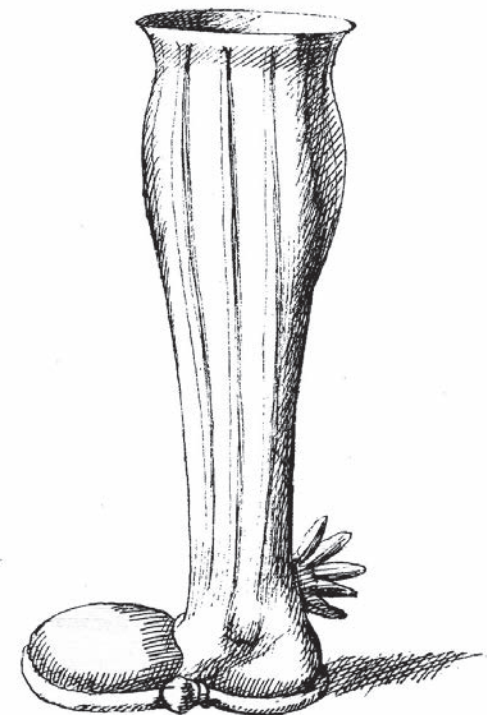
Ten huidigen dage hebben de jongeluiden ontelbaare kunsjes en grillen verdedigt, ook drink-wetten gesmeed, om met genoegen, en drinke-broers-orde malkanderen het lyf vol te jagen. Sommigen spelen met kaarten, schyven, en teerlingen, en die verliest moet drinken. Een ander keert een romer⁶ het onderste boven een tafelbord, en slurpt den wyn van onder. Men vlegt handen en armen door malkander, en weet de een den ander te drinken te geven met de hand, en houdende den romer tussen de lippen, den wyn te genieten in des anders mond, en, na zulks gedaane, over te leveren tussen de lippen van zyn drinkgenoot. Sommige steken een houtje aan, gevende het zelve in 't rondje over, yder zeggende: Luitje, Luitje leeft nog, en die, in welkers handen Luitje uitgaat, moet een glas in 't lyf zetten op Luitjes uitvaart. Men heeft de koppen en kroezen met een teerling daar in, en die gedronken, en een ander het gebragt heeft, hutzelt den teerling om, en is, die de kroes ontfangt, verbonden zoo veele glazen te drinken, als 'er oogen zyn geworpen. Men drinkt den Abd met zyne Monniken, dat is, den grooten romer, met eenige kleine daar by.⁷

Een van de hier beschreven spelletjes is driekwart eeuw eerder in 1658 geschilderd door Gesina ter Borch. In het gedicht dat een vriend van de familie, J. H. Roldanus, eronder schreef, klinkt heel toepasselijk 'Men drinckt ook wel een glaesjen uit' (afb. 10). Hierop zien we hoe een jonge man een wijnglas met zijn mond bij de voet houdt en het leegschenkt in de mond van de vrouw van zijn dromen. Zoals te zien is hier een gewoon wijnglas geschilderd. geen fopglas.

Helaas zijn er maar heel weinig afbeeldingen bekend van fopglazen en nog minder van mensen die uit fopglazen drinken. Een enkele keer staat een fopglas op een pronkstilleven. Dit kan helpen bij het dateren van zulke glazen en eventueel ook iets suggereren over waar ze vandaan komen, maar het vertelt meestal weinig over hoe ze gebruikt werden. Uitzonderingen hierop vormen het pasglas en de kuttrolf (zie hoofdstuk 4 en 5), die vaak zijn uitgebeeld. Deze contemporaine afbeeldingen zijn van onmetelijk belang voor een goed begrip van het gebruik van de glazen.

Een andere belangrijke bron daarvoor zijn series ontwerpen van glazen. Dat kunnen ontwerpen zijn voor nog uit te voeren modellen, maar ook getekende weergaven van exemplaren uit een collectie. In de tegenwoordig door glasliefhebbers veel geraadpleegde *Bichierografia* van de Romeinse kunstenaar Giovanni Maggi (1566-1618?) uit 1604 staan 1600 tekeningen van glazen afgebeeld.

De vier delen met elk vierhonderd glazen droeg Maggi op aan kardinaal Del Monte (1549 –1627), een grote liefhebber en verzamelaar van glazen.⁸ In de eerste twee delen staan vele voorbeelden van exacte weergaven van bestaande glazen, waarschijnlijk uit de verzameling van de kardinaal. Daarnaast zijn er ook tekeningen die aantoonbaar kopieën zijn van ontwerpen van tekenaars die werkten voor de glasblazerij van de De' Medici in Florence.⁹ Uit het voorwoord van het derde deel blijkt dat Maggi daarin voornamelijk ontwerpen van zichzelf heeft opgenomen. Het hele glazenboek ademt enthousiasme voor de meest extravagante glazen, waaronder verschillende fopglazen. Dankzij de *Bichierografia* weten we in ieder geval dat deze afgebeelde glazen rond 1604 gemaakt kunnen zijn (afb. 11).¹⁰

afb. 11) Laars, Giovanni Maggi, *Bichierografia*, 1604, boek 2, p.150

afb. 12) *Codice di Bicchieri*, p. 282 en p. 25, h. 41 cm, Biblioteca Casanatense Rome, ms. 1417

afb. 13) Fragment van een laars van groen glas, Duitsland of Nederland, 16de eeuw, bodenvondst Venlo.

afb. 14, rechts) F. van Bleywyck, 'Oud Drink- en Klinkglas', in: Van Alkemade en Van der Schelling, *Displegtigheden* (...), deel 3, Rotterdam 1732-1735, tussen p. 488 en 489 en het glas zelf uit de Collectie Six, Amsterdam (I.SB.NL.2)

Een andere bron met veel afbeeldingen van schertsglazen is het manuscript dat zich tegenwoordig in de Biblioteca Casanatense te Rome bevindt (afb. 12). Wanneer deze tekeningen gemaakt zijn, is nog niet helemaal duidelijk. Op een later bijgevoegde pagina is genoteerd dat ze op 5 februari 1740 zijn aangekocht en gebonden. Een curieus glas waarin het De' Medici-wapen is opgenomen op pagina 282, verwijst mogelijk naar een eigenaar van Florentijnse afkomst, hetzij gerelateerd aan een glasblazerij, hetzij aan een glasverzamelaar.

ARCHEOLOGIE

Een heel enkele keer komen fopglazen aan het licht bij archeologische opgravingen (afb. 13).¹¹ De context waarin deze glazen gevonden worden, zegt vaak iets over hoe oud het glas is. De vindplaats zelf onthult soms zelfs van wie het glas geweest kan zijn. Dit, samen met een paar glazen waarop met een diamant een naam geschreven staat, en natuurlijk inventarislijsten die vooral bij overlijden van mensen werden opgemaakt, bracht enige verheldering over wie deze glazen gebruikten.

VERANTWOORDING

De basis van ons onderzoek zijn de fopglazen zelf. Ze worden in collecties overal ter wereld gekoesterd. Voor dit onderzoek hebben we zoveel mogelijk van dit type glaswerk opgespoord in (soms nog niet ontsloten) museumcollecties, particuliere verzamelingen én de literatuur. Uitgaand van nog bestaande glazen, contemporaine documenten, schilderijen, prenten en de nagemaakte fopglazen werd onderzoek gedaan naar hoe ze werden gebruikt, wie eruit dronken, waar en wanneer.

Alle hoofdstukken zijn gebaseerd op zoveel mogelijk glazen die we van het betreffende type hebben kunnen vinden. De meeste hoofdstukken eindigen met een lijst van deze glazen met de plaats waar de glazen zich bevinden en waar ze worden beschreven en afgebeeld in de literatuur. Ieder glas heeft een vierdelig nummer gekregen. Dit is opgebouwd uit een romeins cijfer, dat overeenkomt met het hoofdstuknummer, de afkorting van het type glas, de afkorting van het land waar het zich bevindt, en het nummer in de lijst. I.H.NL.1 is bijvoorbeeld een drinkuyt (I), type Hoorn (H), dat zich in Nederland bevindt (NL), nummer 1. In de lopende tekst en bij afbeeldingen wordt verwezen naar dat nummer.

We hebben het land waar we de meeste voorbeelden vonden steeds als eerste vermeld.

Hoewel fopglazen door de hele wereld zijn verzameld, bleek dat het land waar zich de meeste van een bepaald type zich bevinden, meestal het land van herkomst te zijn. Engeland en zeker Amerika, waar soms veel van bepaalde glastylen terechtgekomen zijn, vormen hierop een uitzondering. Die staan dan ook als laatste in de lijst. Zo bevinden alle 'kanonnen' die we hebben gevonden zich in Nederland of België (I.K.NL1-7, B.1). Vermoedelijk zijn ze gemaakt in Antwerpen aan het eind van de zestiende eeuw, toen de Noordelijke- en de Zuidelijke Nederlanden nog bij elkaar hoorden. Ook bevinden twintig van de 43 typische Venetiaanse proefglazen zich in Italië (II.PG.I.1-20), terwijl de overige 23 glazen zijn verdeeld over elf landen, met nooit meer dan zes per land.

We hebben schilderijen en sommige tekeningen en prenten opgevat als foto's uit het verleden. In die gevallen dat we ervan uitgingen dat deze oude afbeeldingen gemaakt zijn naar levensechte voorbeelden, hebben we ze opgenomen in de lijsten. In één geval hebben we zelfs het glas, dat model had gestaan, teruggevonden (afb. 14). Hoe bijzonder zou het zijn als dat nog een keer zou gebeuren.

Van bepaalde typen glazen zijn geen lijsten opgenomen. Dit is het geval als er slechts een paar voorbeelden van een bepaald type glas bekend zijn, die al in de tekst worden genoemd of als er juist ontelbare zijn, waardoor het onbegonnen werk was om ze allemaal te registreren.

Door met dit boek het fopglas bij een groter publiek te introduceren, hopen we dat meer mensen gespist zullen zijn op dit intrigerende fenomeen. Zo worden deze glazen misschien eerder herkend in teksten en de beeldende kunst, waardoor weleens nieuwe gebruiken, gebruikers of zelfs nieuwe typen glazen uit onverwachte hoek aan het licht zouden kunnen komen.

